

Cite: Sidenko, Svitlana (2025). Rozvytok liudskoho kapitalu v umovakh hlobalnoi nestabilnosti [Human Capital Development Under Global Instability]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 1 (59), 55—72.

УДК 339.9 + 37.06

JEL Classification: F60, F63, O15

СВІТЛАНА СІДЕНКО, д-р екон. наук, проф., гол. наук. співроб.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: sv_sidenko@ukr.net

ORCID: 0000-0002-1405-4937

РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

В умовах глобалізації внаслідок посилення взаємодії і взаємозалежності країн зростає і їх взаємна вразливість, загострюються старі проблеми та виникають нові загрози, ризики, протиріччя і кризи, породжені цим процесом, що веде до глобальної нестабільності. Ці процеси мають вплив на світову економіку, міжнародні відносини та людський розвиток. Тому актуальним є дослідження впливу змін на людський розвиток в умовах глобальної нестабільності. Метою даної статті є аналіз впливу глобальних процесів, загроз і ризиків на розвиток людського капіталу. Новизною статті є встановлення впливу глобальних загроз і ризиків (екологічні проблеми, пандемія Covid-19, економічні кризи, посилення нерівномірності соціально-економічного розвитку країн і регіонів світу) на розвиток людського капіталу. Для дослідження застосовані методи системного аналізу, наукових узагальнень і порівнянь, економіко-статистичного аналізу. Встановлено, що на розвиток людського суспільства впливає глобальна екологічна проблема, пов'язана зі зміною природного середовища в результаті економічної діяльності людей, що веде до порушення структури і функціонування природних систем, виснаження ресурсів, забруднення території, що негативно впливає на людський розвиток. Випробовуванням для суспільства стала пандемія Covid-19, яка мала значний вплив на економічний і соціальний розвиток, спричинила скорочення виробництва і зайнятості, падіння доходів, позначилася на стані здоров'я людей, що призвело до падіння глобального Індексу людського розвитку (ІЛР) уперше за 30 років спостереження.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2025. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

На людський розвиток чинять вплив й економічні кризи, супроводжувані економічним спадом, ростом безробіття і цін, падінням доходів і добробуту, що позначається на падінні ІЛР в більшості країн світу. Негативний вплив на людський розвиток має нерівномірність соціально-економічного розвитку країн і регіонів світу, що виявляється в нерівномірному розподілі ресурсів, багатства, доступі до освіти, професії: є значний розрив у таких важливих базових правах та можливостях як право на життя, свобода вибору, працевлаштування та ін. Глобальні проблеми, забезпечення стабільності та розвитку на міжнародному рівні повинні вирішуватися в рамках глобальної системи управління, ядром якої є ООН та її інституції. Це зумовлює необхідність розвитку і реформування глобальних інституцій для регулювання міжнародних політичних, економічних і соціальних відносин відповідно до нових умов розвитку людського суспільства. Дослідження цих проблем необхідне для виявлення нових світових тенденцій задля вироблення дієвої політики розвитку на національному і глобальному рівні.

Ключові слова: людський розвиток, Індекс людського розвитку, екологічні проблеми, пандемія, економічні кризи, посилення нерівномірності соціально-економічного розвитку країн і регіонів світу, глобальне управління.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Актуальність дослідження полягає в аналізі загроз і ризиків, що поширюються в умовах глобалізації та впливають на людський розвиток, зокрема, загострення екологічних проблем, загрози пандемій і криз в економіці, забезпечення продовольчої безпеки, проблеми нерівномірності соціально-економічного розвитку країн і регіонів світу.

Метою статті є аналіз впливу невизначеності і проблем глобальних процесів на людський розвиток, що віддзеркалює глобальний ІЛР з метою поглиблення дослідження людського капіталу в умовах глобальних науково-технологічних, економічних і соціальних трансформацій. Ці проблеми потребують вивчення для обґрунтування основних напрямів розвитку людського капіталу в умовах глобальної невизначеності та вироблення дієвої соціальної політики на національному і міжнародному рівні.

Новизною статті є те, що в ній вперше встановлені загрози і ризики людському розвитку в умовах глобальної нестабільності під впливом загострення екологічних проблем, поширення пандемії *Covid-19*, кризових явищ у світовій економіці, посилення нерівномірності соціально-економічного розвитку країн і регіонів світу внаслідок нерівномірного доступу до ресурсів, різного економічного і науково-технічного потенціалу, доступу до задоволення базових потреб людей та ін. Ці процеси віддзеркалюють тенденції глобального ІЛР у світі та в окремих країнах. Це зумовлює необхідність розвитку і вдосконалення глобальних інституцій для регулювання міжнародних політичних, економічних і соціальних відносин відповідно до нових умов розвитку людського суспільства та вироблення дієвої політики розвитку людського капіталу на національному і глобальному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми людського розвитку в глобальному середовищі перебувають у центрі уваги багатьох дослідників. Так, проблеми сталого розвитку та екологічної безпеки розкриті

в монографії «Економіка природокористування: вектори розвитку», підготовленій колективом авторів Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України під керівництвом д.е.н. М. Хвесика (M. Khvesyk), де досліджені проблеми економіки природокористування та наукового супроводу цієї сфери спрямовані на забезпечення економічного піднесення України. У монографії сформульовано базові імперативи та стратегічні напрями раціоналізації всіх сфер ресурсокористування на основі інноваційно-інвестиційної моделі, розкрито засади капіталізації природно-ресурсної складової соціально-економічного потенціалу сталого розвитку, природно-техногенної та екологічної безпеки, поводження з відходами та вторинного ресурсокористування в умовах посилення євроінтеграційного вектора розвитку України [1].

Багато праць українських і зарубіжних учених присвячено проблемам впливу пандемії *Covid-19* на економічний розвиток, людський капітал, добробут, як-от стаття С. Шумської (S. Shumska) з ДУ «Інститут економіки та прогнозування» Національної академії наук України «Людський капітал у глобальному світі та в Україні: довгострокові тренди та вплив COVID-19». В ній на основі аналізу оцінок сукупного багатства глобального світу на довгостроковому проміжку 1995—2018 рр. виокремлено важливі тренди зростання його рівня, а також окремих складових та багатства на душу населення. Підкреслено важливість збільшення у структурі багатства частки людського капіталу як ключової детермінанти економічного розвитку. Автором також наведено негативні ефекти впливу *Covid-19* на зменшення людського капіталу в глобальному світі та погіршення добробуту населення України [2]. Іншою помітною публікацією є стаття Д. В. Долбневої (D. Dolbneva) з Львівського національного університету імені Івана Франка «Вплив COVID-19 на економіку країн світу», в якій досліджено стан і тенденції впливу пандемії на економічну ситуацію у світі та визначені соціально-економічні втрати, яких зазнала Україна від пандемії. Автор відмічає, що основними наслідками *Covid-19* для світової економіки є: падіння індексів бірж, суттєве зниження цін на нафту та уповільнення розвитку ринку металів, скорочення виробництва, суттєве зниження доходів авіакомпаній та морського транспорту, туристичної індустрії, зменшення доходів населення та ін. Також оцінені збитки від пандемії для економіки України [3].

Глобальні проблеми, що впливають на людський розвиток, широко досліджуються в працях зарубіжних учених. Важливий внесок у розвиток наукового обґрунтування ролі політичних і економічних інститутів держав в економічному розвитку і добробуті країн зробили американські вчені Д. Аджемоглу (D. Acemoglu), С. Джонсон (S. Dzhonson) з Массачусетського технологічного інституту і Д. Робінсон (James A. Robinson) з Чиказького університету, які стали лауреатами Нобелівської премії з економіки 2024 р. Вони довели важливість суспільних інститутів для досягнення мети —

зменшення величезної різниці в доходах між країнами, що є одним з найбільших викликів сучасності. Результати багаторічного дослідження історії розвитку країн по всьому світу стали основою книги Д. Робінсон (James A. Robinson) і Д. Аджемоглу (D. Acemoglu) «Why Nations Fail. The Origins of Power, Prosperity, and Poverty» (2012 р.), центральною ідеєю якої, як і багатьох інших робіт авторів, є визначальна роль інститутів у досягненні країнами високого рівня добробуту [4]. Вони зробили вичерпні висновки, що інституції є ключовими рушіями економічного зростання, коли розрізняються два типи інституцій — інклюзивні та екстрактивні. Саме інклюзивні інституції створюють умови, за яких усі верстви населення можуть брати участь у політичному та економічному житті, сприяючи інноваціям, інвестиціям і загальному добробуту суспільства, дають змогу людям реалізувати свої здібності, забезпечують рівний доступ до ресурсів і захищають права на власність, що стимулює зростання.

Важливий доробок у дослідження проблем людського розвитку в сучасних умовах зробила Саскія Сассен (Saskia Sassen) — американський соціолог і економіст, професор соціології Чиказького університету та професор Лондонської школи економіки і політичних наук, яка є автором поняття «глобальне місто». У своїх роботах вона опрацьовує проблеми глобалізації, транснаціоналізації світової економіки, урбанізацію, міжнародні міграційні процеси. Зокрема, в роботах «The Global City» та «Cities: Capital for the New Megalopolis» досліджені економічні, соціальні, екологічні, культурні проблеми зростання і розвитку глобальних міст [5].

Ці публікації є важливими для аналізу основних тенденцій розвитку людського капіталу в умовах негативних чинників і загроз у глобальному світі, що необхідно для вироблення стратегії вирішення проблем на національному рівні та взаємодії і співробітництва на рівні країн.

Методи дослідження: застосовані методи системного аналізу, наукових узагальнень і порівнянь, економіко-статистичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світовий розвиток характеризується зростанням взаємозв'язків, взаємодії і взаємозалежності країн і регіонів світу, що загалом має позитивне значення для розвитку країн, світової економіки, людського розвитку. Водночас в умовах глобалізації внаслідок посилення взаємодії і зростання взаємозалежності країн зростає і їх взаємна вразливість, загострюються старі проблеми та виникають нові загрози, ризики, протиріччя і кризи, породжені цим процесом, що веде до глобальної нестабільності. Це загострює проблеми національної економічної, соціальної та воєнної безпеки й потребує дослідження нових світових тенденцій для вироблення дієвої політики розвитку на національному і глобальному рівні.

Фахівці ООН зазначають, що особливо загострилися всі глобальні проблеми в останні роки — рекордні температури повітря, пожежі та шторми,

що є тривожним попередженням для стабільного існування планетарних систем, усе більше і більше «виходять з ладу»; пандемія *Covid-19*; війна в Україні та військові дії в інших гарячих точках планети на тлі мінливого геополітичного порядку та напруженої багатосторонньої системи міжнародних відносин; гострі і хронічні кризи; світова продовольча криза, що спричинена пандемією та загострюється внаслідок війни в Україні — усе це породжує нестабільність і невизначеність світоустрою. Кожен з чинників призвів до збоїв у глобальних ланцюжках поставок, що мало наслідком нестійку динаміку цін на енергоносії, продукти харчування, добрива, сировину та інші товари [6].

Тому проблеми розвитку глобального світу перебувають у центрі уваги урядів країн, учених, політиків, міжнародних інституцій і неурядових організацій, форумів, де обговорюють та ухвалюють рішення щодо подальшого розвитку світоустрою. Так, експерти Глобального економічного Форуму (*World Economic Forum Global Risks Perception Survey 2023—2024*) дослідили і виявили 10 найбільших глобальних ризиків за їх імовірним впливом та встановили їх ранжування на десятирічний період [7]:

- екстремальні погодні явища;
- критичні зміни в екосистемі Землі;
- втрата біорозмаїття та колапс екосистем;
- дефіцит природних ресурсів;
- викривлена інформація та дезінформація;
- негативні результати впровадження штучного інтелекту;
- вимушена міграція;
- кібербезпека;
- соціальна поляризація;
- забруднення навколишнього середовища.

Серед комплексу всіх глобальних загроз для світу експерти найбільше акцентують увагу на екологічній проблемі, яка є глобальною та впливає на існування цивілізації і всього живого на Землі. Ця проблема існує давно і пов'язана із суперечливістю взаємодії суспільства і природи. Людство протягом всієї своєї історії розвивалось «ушир», освоюючи нові території, землі, природні ресурси, зростало населення країн. Концепція розвитку базувалася на можливості безперервної експансії, однак уже наприкінці минулого століття виявилось, що запаси основних природних ресурсів починають наблизитися до критичної межі, подолання якої може стати катастрофічним для світової цивілізації.

Основні причини загострення глобальної екологічної проблеми, на думку багатьох учених, пов'язані з економічним ростом і нарощуванням промислового потенціалу шляхом поширення на регіони світу соціально-економічної моделі, в центрі якої знаходиться культ споживання. З одного боку, це призводить до того, що людство переходить грань відновлюваності

ресурсів — спостерігається скорочення площі лісів, виснаження природних ресурсів, деградація земель, у багатьох регіонах фіксують дефіцит прісної води. З іншого — зростають обсяги відходів і шкідливих речовин унаслідок господарської діяльності, відбувається значне забруднення атмосферного повітря. Фахівці застерігають, що утримуючі тепло гази, викинуті в атмосферу в 2008 р., залишаться там до 2108 р. Загальновідомим є і підвищення середньосвітової температури на планеті — з початку промислової епохи на 0,7 °С, що також негативно впливає на довкілля.

Крім того, в останні роки по всьому світу зафіксовані рекордні температури повітря, велика кількість пожеж і штормів, що свідчить про кліматичну кризу. Із-за цього в багатьох регіонах спостерігається колапс екосистем, різке зниження біорізноманіття, зокрема, понад 1 млн видів рослин і тварин знаходяться на межі зникнення. Але головне, що щорічно від кліматичних катастроф страждає приблизно 260 млн осіб у світі, понад 98 % проживає в країнах, що розвиваються. Ці зміни мають негативні наслідки для глобальної економіки та людського розвитку.

Екологічна проблема є глобальною для всіх країн, а тому потребує невідкладних дій на національних рівнях та скоординованих зусиль світової спільноти на міжнародному рівні, що зафіксовано в Цілях Сталого розвитку ООН на 2016—2030 рр. [8]. На міжнародному рівні важливе значення має прийняття Паризької угоди (*L'accord de Paris*) у межах Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (*UNFCCC*) щодо регулювання заходів зі зменшення викидів діоксиду вуглецю з 2020 р. Саме цей договір замінив після 2020 р. Кіотський протокол — донедавна єдину міжнародну угоду, що зобов'язувала розвинені держави світу скорочувати викиди парникових газів. На відміну від Кіотського протоколу, Паризька кліматична угода передбачає, що зобов'язання зі скорочення шкідливих викидів в атмосферу беруть на себе всі держави, незалежно від ступеня їхнього економічного розвитку.

На кліматичному саміті ООН COP-28 (2023 р.) йшлося про те, що у світі спостерігається рекордна спека, смертоносні повені, потужні лісові пожежі, а тому необхідно запобігти кліматичній катастрофі. Це може призвести, за оцінками, до 2030 р. до збитків лише вразливих країн від 290 млрд до 580 млрд дол [9]. Тому на 28-й Конференції сторін Рамкової конвенції ООН про зміни клімату започаткований новий фонд для компенсації збитків, призначений для надання допомоги більш як трьом мільярдам осіб, загальна сума зобов'язань якого становить понад 600 млн дол США [9].

Перспективним напрямом вирішення екологічної проблеми є розробка і впровадження нових технологій, спрямованих на зменшення споживання ресурсів і збереження довкілля. Важливе значення мають глобальні інвестиції в чисту енергетику, а також робочі місця і можливості, які вони відкривають. У 2023 р. інвестиції досягли рекордного рівня в 1,8 трлн дол США,

що еквівалентно розміру економіки Республіки Корея та майже вдвічі перевищує аналогічний показник за 2020 р. Зокрема, значні перспективи має «зелена економіка», де до 2030 р. планується створити понад 24 млн робочих місць по всьому світу [10].

Вирішення глобальної екологічної проблеми потребує подальших цілеспрямованих дій на національному рівні та скоординованих зусиль світової спільноти задля збереження довкілля і сприятливих умов для людського розвитку.

Не менш гострою і загрозовою для світу серед усіх глобальних проблем стало розповсюдження небезпечних хвороб, зокрема пандемії *Covid-19*. Такі пандемії трапляються раз на сторіччя, і в сучасних умовах вона була спричинена розвитком комунікацій та взаємопов'язаністю країн світу, що сприяє швидкому поширенню небезпечних епідемій. Вона почалася несподівано та дуже швидко поширилася на усі регіони світу. Лише завдяки скоординованим діям учених у галузі біології та медицини за відносно короткий час вдалося розробити вакцини та зупинити пандемію, але вона мала негативні наслідки для економіки країн, світової економіки та людського розвитку.

Пандемія *Covid-19* призвела до значних економічних втрат — закриття підприємств у країнах світу, а особливо у країнах з високим показником захворюваності. Це позначилося на роботі підприємств і галузей, передусім транспортної, авіаційної та автомобільної, фондових ринків, міжнародній торгівлі, розвитку міжнародного туризму, скороченні ділової активності та ін. Рецесія у зв'язку з *Covid-19*, яка відбувалась у світовій економіці у 2020 р., призвела до економічного спаду лише за перші три місяці року в економіці країн G20 на 3,4 % у порівнянні з аналогічним періодом минулого року [6]. За оцінками МВФ, сукупні втрати світового ВВП за 2020—2021 рр. від спричиненої пандемією кризи оцінювались приблизно у 9 трлн дол США, тобто більше ніж розмір економіки Японії та Німеччини разом узятих [11]. Фахівці оцінили, що економічний спад унаслідок *Covid-19* став найсильнішим з часів Великої депресії і набагато більш серйозним, ніж світова фінансова криза 2008—2009 рр., адже вперше з часів Великої депресії він спостерігався як в країнах з розвинутою економікою, так і в країнах з ринками, що формуються, та в країнах, що розвиваються.

Та найбільших збитків від *Covid-19* зазнав людський капітал. Міжнародна організація праці підрахувала, що лише в період з квітня по червень 2020 р. в усьому світі було втрачено еквівалент 400 мільйонів робочих місць на повний робочий день, а дохід, отриманий працівниками в усьому світі, знизився на 10 % за перші 9 місяців 2020 р., що еквівалентно збитку понад 3,5 трлн дол США [12].

Ці процеси призвели до спаду в людському розвитку майже в усіх країнах. Уперше за період дослідження з 1990 р. глобальне значення ІЛР знизився

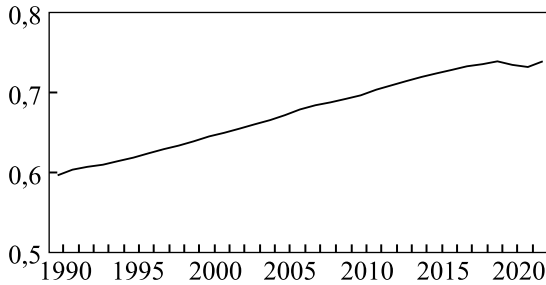

Рис. 1. Глобальний індекс людського розвитку, 1990—2022 рр.

Джерело: Human Development Reports Data Center. Human Development Index. URL: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>

лося, повернувши світ у період часу відразу після прийняття Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 р. та Паризької угоди. Майже у всіх країнах у перший рік пандемії *Covid-19* спостерігалось зниження людського розвитку, що позначилося на його Індексі, та подальше його зниження й у наступний рік, зводячи нанівець досягнення попередніх років зростання. 90 % країн зіткнулися з падінням значення ІЛР у 2020 р. або в 2021 р., що набагато перевищує кількість країн, де було зареєстровано зниження ІЛР після світової фінансової кризи 2008 р. (рис. 1) [6].

Після зниження, пов'язаного з пандемією, глобальний ІЛР з 2022 р. почав зростати та перевищив докризовий рівень. Але на відміну від докризової епохи, коли розвинені країни та країни, що розвиваються, зростали однаковими темпами, сьогодні світ переживає відновлення за принципом «багаті та бідні».

За чотири роки після послаблення пандемії кожна багата країна, зокрема всі країни — члени ОЕСР відновили свій рейтинг за Індексом людського розвитку, водночас приблизно половині найменш розвинених країн важко відновити рівень загального добробуту, що існував до пандемії коронавірусу, оскільки їм складніше подолати соціально-економічні наслідки пандемії, ніж заможним країнам. Фахівці зазначають, що після 20 років стабільного росту нерівність між країнами з найвищим і найнижчим ІЛР почала зростати з 2020 р. і все збільшується.

Але і для багатих, і для бідних країн деякі втрати є не виправними, адже пандемія *Covid-19* забрала близько 15 млн життів [10]. Ці збитки і загалом невизначеність і вразливість будуть мати тривалий вплив на людський розвиток. Пандемія *Covid-19* завдала потрійного удару по людському розвитку — по здоров'ю, освіті та доходам та є ознаки того, що пандемія, можливо, назавжди сповільнила траєкторію світового розвитку [6].

Пандемія — глобальна проблема, тому для її вирішення потрібне співробітництво на глобальному рівні за участі всіх країн. Насамперед мова йде про співробітництво у галузі розробки ліків: за даними ВООЗ, вакцини проти *Covid-19* знизили смертність щонайменше на 57 %, а це понад 1,4 млн урятованих життів лише на європейському континенті [13].

На глобальному рівні у відповідь на кризу *Covid-19* для подолання наслідків і забезпечення рівності ООН запровадила Рамкову програму, що містить негайні соціально-економічні заходи. Вона визначає базові принципи, які стосуються екологічної безпеки, гендерної рівності та ефективного врядування, на основі яких можна буде створити «нові норми». Програма пропонує п'ять пріоритетних напрямів діяльності для подолання кризи: захист сфери охорони здоров'я; підвищення рівня соціального захисту населення; збереження робочих місць та допомога малому і середньому бізнесу, а також працівникам неформального сектору економіки; забезпечення дієвої макроекономічної політики задля блага усіх; сприяння миру, доброму врядуванню й довірі задля зміцнення соціальної згуртованості. ПРООН також закликає міжнародну спільноту виділяти кошти для оперативної допомоги країнам, що розвиваються, аби вони мали змогу здійснити рекомендовані кроки для подолання кризи. Так, МВФ активно надає кредитування в обсязі 1 трлн дол США для підтримки вразливим країнам [11].

Враховуючи колосальні втрати людського капіталу, вкрай необхідні інвестиції в глобальну систему попередження пандемії. За оцінками фахівців, додаткові інвестиції для запобігання майбутнім пандеміям оцінюються в 15 млрд дол на рік. Це зовсім мало порівняно з прямими затратами і економічними втратами в результаті пандемії *Covid-19*, які перевищують 7 трлн дол США з точки зору втрачених можливостей в промисловості і 16,9 трлн дол з точки зору відповідних фіскальних заходів [6]. Слід мати на увазі, що ця пандемія є лише ланкою в ланцюгу можливих пандемій і різних захворювань, з якими людству доведеться боротися в майбутньому. Це потребує від світового співтовариства спільних і скоординованих зусиль у галузі медицини та біології для боротьби з цими загрозами.

В умовах глобалізації характерною є загроза швидкого і масштабного поширення кризових явищ у світовій економіці, що виразно продемонстрували світова фінансова криза в 1997—1999 рр., а також глобальний економічний спад 2001—2002 рр. та світова фінансово-економічна криза 2008—2009 рр. Економічні кризи існували давно і пов'язані із загальною циклічністю економічного розвитку, дисбалансами в міжнародній торгівлі і русі капіталів, перегрівом кредитного ринку, ризиковими рішеннями в банківській сфері і фінансових інститутах, перенасиченням товарних ринків, конкуренцією, а також стихійними лихами, війнами, катастрофами, епідеміями та ін.

Але в умовах глобалізації кризи набувають нових рис — вони стають глобальними, тобто охоплюють значні регіони світу, багато галузей і виробництв, швидко поширюються. В сучасних умовах додаються нові чинники турбуленцій, що впливають на економічний розвиток: технологічні нововведення, отримання доступу до нових джерел сировини, коливання світових цін на основні види природних ресурсів, інвестиційні зміни, коли-

вання споживчого попиту, інфляційні очікування, а також політичні чинники, пов'язані з діями урядів, з розробкою і реалізацією макроекономічної політики, що впливає переважно на попит шляхом регулювання грошової маси, обмінного курсу, фіскальної політики.

Саме ці причини призвели до світової фінансової кризи у 2008—2009 рр. У результаті цієї кризи (Великої рецесії, *Great Recession*) відбулося реальне падіння загальносвітових економічних показників: скорочення обсягу світового ВВП і обсягу світової торгівлі (більш як на 10 %), зниження обсягів виробництва, рецесії в багатьох країнах світу, скорочення економічної активності та ін. За масштабами і наслідками ця криза співставна лише з Великою депресією 1930-х рр. У 2009 р. світовий ВВП уперше з часів Другої світової війни показав від'ємну динаміку. Крім значного економічного спаду, вона мала негативний вплив на соціальний розвиток: спостерігався безпрецедентний ріст безробіття, який досяг рекордного показника за всю історію спостережень за ринком праці — 200 млн осіб у 2009 р. Це призвело до послаблення середнього класу в світі (до кризи його частка в загальному обсязі світового багатства залишалася тривалий час стабільною), а частка 1 % найбагатших людей у світовому обсязі багатств перевищила 50 % і продовжує зростати.

У багатьох країнах економічна криза позначилася на розвитку людського капіталу, призвела до його втрат унаслідок падіння доходів, зниження добробуту, скорочення соціальних програм та ін. Зміни в ІЛР добре видно на прикладі найбільш розвинених країн (рис. 2). Загалом глобальні кризи більше позначаються на економіках країн, які більше включені в глобальні процеси, глобальні ринки капіталів, товарів і послуг. Саме найрозвиненіші країни є локомотивами економічної глобалізації, тому вони найбільше відчували кризу. На рисунку видно значне падіння ІЛР в країнах ОЕСР у 2000 та 2009 рр. Однак економічна стійкість, ресурси та виважена економічна політика дала змогу цим країнам швидко відновитися. Водночас для багатьох країн світу потрібно було більше ресурсів і часу для економічного відновлення.

Масштаби і глибина світової фінансово-економічної кризи 2008—2009 рр. показали, що вона означала не тільки кризу в сфері фінансів, виробництва і управління, але й кризу системи цінностей сучасних суспільств. Її наслідки мають спонукати світове співтовариство переглянути економічні пріоритети і цінності, мотиви людської діяльності, споживчі стандарти для свого поступального розвитку.

Однією з глобальних проблем є посилення нерівномірності соціально-економічного розвитку країн і регіонів світу. Глобальна економіка характеризується фундаментальною асиметрією у розвитку країн, регіонів світу і народів, що зумовлено суттєвою різницею в потенціалі учасників і нерівністю стартових можливостей в глобальному світі. Це протиріччя

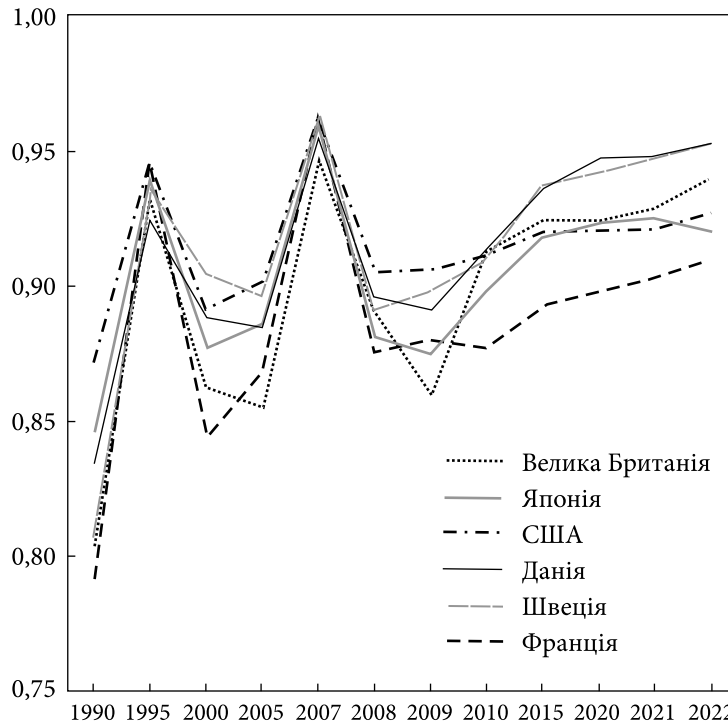

Рис. 2. Динаміка Індексу людського розвитку ПРООН у деяких країнах ОЕСР у 1990—2022 рр.

Джерело: UNDP. Human Development Report 2021—22: Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World. New York, 2022. P. 277—280 (Table 2 “Human Development Trends, 1990—2022”).

мало місце і раніше, але глобалізація значно прискорює і загострює цей процес. Зараз спостерігається нерівномірність країн за рівнем їх економічного розвитку, інтеграції у світове господарство, конкурентному потенціалі та частці вигоди від економічного зростання. З одного боку, виділяється невелика група країн з високим і середнім рівнем цивілізаційного розвитку — країни ОЕСР, а з іншого — велика кількість країн, що розвиваються, які знаходяться на початкових стадіях індустріальної і науково-технічної цивілізації.

Слід зауважити, що процес глобалізації сприяв соціально-економічному розвитку в багатьох країнах світу внаслідок поширення процесів транснаціоналізації завдяки потокам капіталу, інвестицій, технологій, необхідних для розвитку, впровадження менеджменту, включення в міжнародні ринки товарів і послуг, підвищення рівня освіти, добробуту, розвитку охорони здоров'я, що позначилося на показниках ІЛР. Тому перші два десятиліття XXI століття були позначені помітним прогресом у галузі скорочення крайньої бідності в багатьох країнах, але, як і раніше, є значний розрив у

таких важливих базових правах та можливостях як право на життя та їжу, свобода вибору, можливість відвідувати школу або влаштуватися на роботу.

Важливо те, що в умовах сучасної науково-технічної революції переваги мають країни з науковими, технологічними та інноваційними здобутками. Натомість розвинені країни світу зосередили значний промисловий, науковий і гуманітарний потенціал, стали лідерами світового розвитку, зуміли виробити технологічно унікальний продукт на базі інформаційних, наукових і заснованих на знаннях інноваціях. Оскільки економічний прогрес визначається інноваціями, примножують багатство розвинені країни. Особливість сучасного розвитку полягає в тому, що технологічні новації, що становлять основу національного багатства і економічного розвитку пост-індустріальних держав, не можуть бути ефективно ні вироблені, ні скопійовані, а в деяких випадках навіть використані в рамках індустріальних чи аграрних суспільств. Водночас лише на основі таких новацій можливий поступальний розвиток.

Технологічний розрив між країнами можна простежити на прикладі поширення мережі Інтернет, що має значний вплив на всі сектори економіки і суспільство: у рості продуктивності, підвищенні ефективності управління і конкурентоспроможності, можливості доступу на міжнародні ринки товарів, фінансів і послуг. Інтернет сприяє розвитку бізнесу, зайнятості, підвищенню ефективності роботи, відкриває доступ до масиву інформації і обміну нею. Тому поширення мережі є важливим для всіх країн, однак у різних країнах доступ до неї дуже відрізняється. Так, за даними Світового банку, значного поширення Інтернет, що охоплює понад 95 % населення, має низка країн: Гонконг, Велика Британія, Нова Зеландія, Ірландія, Сінгапур, Швеція, Швейцарія, Республіка Корея, Оман, США, Данія, Малайзія. Є країни, які мають ще вищий показник — Монако і Бруней 98 % охоплення, Кувейт і Ісландія — 99,8, та Катар і Саудівська Аравія — 100 % [14].

Натомість існують країни, в яких доступ до Інтернету обмежений. Так, у Бурунді доступ до мережі має всього 11 % населення, Чаді — 12, Ефіопії — 19, Мозамбіку — 21 % та ін. Якщо проаналізувати показник за групами країн, то країни ОЕСР мають охоплення населення мережею 89,8 %, найбільш розвинені країни з середнім рівнем доходу — 67,2, найменш розвинені країни — 30,7 % за середньосвітового показника 64,4 % [14]. Це значний розрив, якщо врахувати, що зараз відбувається перехід до нового технологічного укладу і країни мають нерівні технологічні можливості для розвитку на новій технологічній основі.

Упровадження підходів, орієнтованих на забезпечення рівності, є цілком реалістичним завданням. Так, за попередніми підрахунками, на забезпечення всіх людей у країнах з низьким і середнім рівнем доходу доступним Інтернетом, достатньо витратити лише 1 % коштів, які світова спільнота планує виділити на подолання наслідків *Covid-19* [15].

У сучасному світі також дуже нерівномірно розподілене багатство — майже 600 млн осіб у країнах світу живуть менш ніж на 1,90 дол США за паритетом купівельної спроможності в день. За даними ПРООН, що базуються на показниках ВВП на душу населення, у 2022 р. середній світовий ВВП на душу населення склав 17,2 тис. дол США. Цей показник для найбагатшої країни світу — Ліхтенштейну становить 146,6 тис. дол США. Високі показники мають також Катар — 95,9, Сінгапур — 88,7, Ірландія — 87,4, Люксембург — 78,5 тис. дол США. Але є найбідніші країни — Південний Судан та Бурунді, де цей показник становить близько 700 дол [10].

Крім нерівномірності розвитку країн і регіонів світу спостерігається соціальна нерівність усередині країн, як тих, що розвиваються, так і розвинених, що виявляється у різниці в очікуваній тривалості життя, розподілі населення за доходами, нерівності внаслідок поширення нових технологій, ключових елементах людського розвитку, як-от здоров'я, освіта, збереження власної гідності та повага до прав людини. Технологічний прогрес, структурні зрушення, конкуренція на ринку праці загострюють проблему безробіття і заробітної плати, що характерно не лише для країн, що розвиваються, а й для розвинених країн світу.

Отже, глобалізація відкриває нерівні перспективи розвитку для країн і регіонів світу — для країн Заходу, що володіють могутнім науковим і інтелектуальним капіталом, вона відкриває унікальні можливості динамічного розвитку, а для багатьох країн, що розвиваються, — потенційну загрозу занепаду і деградацію, небезпеку посилення залежності від розвинених країн у результаті поглиблення залежності на базі новітніх технологій. В цьому криється найважливіша з причин розширення розриву між розвиненими країнами Заходу і рештою держав світу.

Нерівність наносить збитки людському розвитку, економіці, заважаючи людям цілком реалізувати їх потенціал у роботі і в житті, завдає збитків суспільству, послаблюючи соціальну згуртованість і довіру людей до урядів, установ та один до одного. Із-за цього можливості прискореного росту і підвищення рівня життя, закладені в глобалізації, можуть залишитися нереалізованими. Водночас у кожній країні проблеми соціальних стандартів, межі застосування соціальних програм, ставлення до бідності і нерівності зумовлені системою цінностей, суспільних пріоритетів, рівнем економічного розвитку та ін.

Нові прояви нерівності як між країнами, так і всередині них спричиняють колосальні наслідки, тому необхідно розглядати питання про чинники, які визначатимуть нерівність у майбутньому. Наукова спільнота вважає, що два глобальні зрушення визначатимуть контури розвитку у XXI столітті — зміна клімату та технологічні перетворення. Кліматична криза вже зараз найсильніше торкається найбідніших верств населення, натомість технологічні досягнення, як-то машинне навчання та штучний інтелект,

можуть залишити позаду групи людей і навіть країни, створюючи загрозу невизначеного майбутнього в результаті подібних зрушень. Саме ці прояви нерівності, ймовірно, будуть визначати здатність людей використовувати можливості XXI ст., діяти в умовах заснованої на знаннях економіки та впоратися зі зміною клімату.

Науковий прогрес та технологічні інновації сприяли підвищенню рівня життя протягом усієї історії людства і технологічні зміни, ймовірно, як і раніше, будуть основною рушійною силою процвітання, стимулюючи зростання продуктивності і сприяючи переходу до більш стійких моделей виробництва та споживання. Водночас завершення п'ятого технологічного укладу і початок переходу до шостого для окремих країн спричинить зміни у суспільстві, галузевій структурі виробництва, на ринку праці, доходах, що дає шанс, пов'язаний із переходом на шлях випереджувального інноваційного розвитку. Це особливо важливо з огляду на нові потреби XXI ст.: доступ до Інтернету, який допомагає скористатися перевагами онлайн-освіти, онлайн-медицини та можливості дистанційної роботи з дому.

Фахівці ООН фіксують збільшення розриву між найбагатшими і найбіднішими в нашому світі, і є ризик зазнати незворотних втрат у людському розвитку, якщо не змінити курс [6]. Генеральний секретар ООН А. Гутерріш зазначав, що із поєднанням таких процесів як затяжна продовольча криза через війни, пандемії та глобальне потепління, мільярди людей стикаються з найбільшою кризою в історії нашого покоління, пов'язаною із загальним подорожчанням вартості життя, та мільярдам людей уже доводиться боротися з відсутністю продовольчої безпеки, в основному внаслідок нерівності у добробуті та владі, що й визначає таке базове право як право на їжу. Глобальна продовольча криза вдарить по таким людям найсильніше [6].

Отже, стоїть проблема зробити більш ефективним управління глобалізацією, яка допомогла близько півтора мільярдам людей вибратися зі злиднів у країнах, що розвиваються. Зокрема, необхідна фінансова підтримка «глобальних суспільних благ» — розробки вакцин і зусилля з пом'якшення наслідків зміни клімату, що стримує поляризацію, яка крім соціальних наслідків перешкоджає міжнародному співробітництву.

На міжнародному рівні для вирішення глобальних проблем світова спільнота вживає скоординованих заходів щодо вирішення окремих соціальних проблем. Так, з метою допомоги бідним країнам Комісія Пірсона ще у 1969 р., а у 1970 р. — Організація Об'єднаних Націй ухвалила резолюцію, згідно з якою держави-члени Комітету сприяння розвитку (ДАС) ОЕСР повинні прагнути виділяти 0,7 % свого ВВП (нині це валовий національний дохід (ВНД)), на фінансову, гуманітарну та технологічну підтримку країн з економікою, що розвивається. Це цільове співвідношення мало бути досягнуто та підтримуватися на цьому рівні не пізніше 1980 р. Проте

25 із 30 членів DAC в ОЕСР усе ще не досягли цієї мети. Згідно з даними ОЕСР, у 2023 р. лише деякі країни досягли цільового співвідношення ООН, зокрема, Норвегія — 1,09%, Люксембург — 0,99%, Швеція — 0,91, Німеччина — 0,79, Данія — 0,74, Ірландія — 0,67, Нідерланди — 0,66, Швейцарія — 0,60% [16].

Отже, глобалізація торкається всіх сфер суспільного життя, включаючи економіку, політику, міжнародні відносини, соціальну сферу, культуру, екологію, безпеку та вносить значні корективи в подальші перспективи розвитку усього світового співтовариства. Водночас глобальні проблеми відображають суттєві негаразди, що охоплюють економічну, енергетичну, демографічну, соціальну, екологічну та інші сфери людського існування. Вони зачіпають людське життя не лише в певних регіонах світу, а мають планетарний характер.

Крім проаналізованих проблем і загроз на глобальному рівні можна зазначити також факти зростання загроз міжнародного тероризму, появу все більш витончених комп'ютерних вірусів, які загрожують збоями в роботі глобальних комп'ютерних систем, впровадження штучного інтелекту та ін. Різниця в релігійній і культурній ідентифікації є джерелом напруженості між країнами і народами, а суперництво націоналістичних устремлінь створює загрозу колективній безпеці.

У нових умовах розвитку виникає необхідність враховувати соціальні аспекти процесу глобалізації, особливо у процесі розробки міжнародних правил, норм і політики управління світовою економікою. У цьому зв'язку А. Гутерріш неодноразово попереджав про затяжну продовольчу кризу через поєднання таких факторів як війни, пандемії та глобальне потепління. Ці чинники є руйнівними проявами сьогоденного комплексу невизначеності і кожен з них виявляє обмеження та прогалини у нинішній системі глобального управління [6].

У сучасних умовах значно загострюються глибинні протиріччя між групами країн за панування над ресурсами, територіями, глобальними ринками, за глобальне лідерство, за політичний вплив на країни, що показала війна, розв'язана РФ проти України та інші військові конфлікти, які значно впливають майже на всі країни і регіони світу, міжнародні економічні, політичні і соціальні відносини. В таких умовах з'являються ознаки фрагментації процесу глобалізації, що позначається на зміні глобальних ринків, порушенні міжнародних економічних і політичних зв'язків між країнами, зміні конфігурації економічних угруповань та ін.

Загалом глобальні кризи і загрози показують, що норми та інститути, на які покладалися задачі забезпечення стабільності та розвитку на міжнародному рівні, не відповідають завданням, що стоять перед світовою спільнотою щодо вирішення на глобальному рівні комплексу невизначеності. Глобальна система управління, ядром якої є ООН та її інституції, не зазнала

реформ і розвитку відповідно до нових умов процесу глобалізації, який швидко поширювався, та виявилася нездатною вирішувати актуальні проблеми світового розвитку, передусім у забезпеченні миру і безпеки у світі. Це зумовлює необхідність розвитку і реформування глобальних інституцій для регулювання міжнародних політичних і економічних відносин відповідно до нових умов розвитку людського суспільства.

Отже, тільки керований і регульований процес глобалізації може сприяти росту добробуту і рівності для більшості народів світу. Тільки установлення світового порядку, заснованого на праві, на діалозі культур, утвердженні миру і толерантності, може сприяти безпеці і зближенню цивілізацій.

Висновки. В умовах глобалізації внаслідок зростання взаємодії і взаємозалежності країн зростає і їх взаємна вразливість, що загострює проблеми національної економічної, соціальної і воєнної безпеки. Загострюються старі проблеми та виникають нові загрози і ризики, що ставить перед світовою спільнотою завдання вирішення глобальних проблем спільними зусиллями. Серед найбільших загроз людському розвитку — криза довкілля, поширення небезпечних хвороб і пандемій, економічні кризи, продовольча криза, війни і військові дії в гарячих точках планети на тлі мінливого геополітичного порядку та напруженої багатосторонньої системи міжнародних відносин. Ці проблеми загострюють необхідність вирішувати глобальні проблеми на глобальному рівні в рамках ООН та міжнародних організацій. Водночас актуальною є проблема реформування глобальної архітектури управління відповідно до нових умов і викликів сучасного світового порядку.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Khvesyuk, M. A. (2019). *Environmental Economics: Development Vectors*. Kyiv: Institute of Environmental Economics and Sustainable Development, NAS of Ukraine [Хвесик, М. А. (2019). *Економіка природокористування: вектори розвитку*. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України].
2. Shumska, S. (2022). Human Capital in the Global World and in Ukraine: Long-Term Trends and the Impact of Covid-19. *Economy and Society*, 44. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-80> [Шумська, С. (2022). Людський капітал у глобальному світі та в Україні: довгострокові тренди та вплив COVID-19. *Економіка та суспільство*, 44].
3. Dolbneva, D. V. (2020). The Impact of COVID-19 on the World's Economies. *The Problems of Economy*, 1 (43), 20—26. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-1-20-2> [Долбнева, Д. В. (2020). Вплив COVID-19 на економіку країн світу. *Проблеми економіки*, 1 (43), 20—26].
4. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why Nations Fail. The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York: Crown Business.
5. Sassen, S. (1966). Cities: Capital for the New Megalopolis. *Time magazine*. November 4. <https://time.com/archive/6889626/cities-capital-for-the-new-megalopolis/>
6. Human Development Report 2021–22: Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World. (2022). UNDP. New York. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2021-22>

7. The Global Risks Report 2024. (2024). World Economic Forum. Geneva, January. <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2024/>
8. Seventieth Session. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. (2015). UN General Assembly, 18 September. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
9. Christofaro, B., & Saakov, V. (2023, December 01). What is being discussed at the COP-28 Climate Summit in Dubai. *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/uk/so-obgovoruut-nacogoricnomu-klimaticnomu-samiti-cop28-u-dubai/a-67597870>
[Крістофаро, Б., & Сааков. В. (2023, Грудень 01). Що обговорюють на кліматичному саміті COP-28 у Дубаї. *Deutsche Welle*].
10. Human Development Report 2023/2024: Breaking the gridlock. Reimagining cooperation in a polarized world. (2024). UNDP. New York. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24>
11. Gopinath, G. (2020). The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression. *IMF Blog*. <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2020/04/14/blog-weo-the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression>
12. McKeever, V. (2020, June 30.). The coronavirus is expected to have cost 400 million jobs in the second quarter, UN labor agency estimates. *CNBC*. <https://www.cnb.com/2020/06/30/coronavirus-expected-to-cost-400-million-jobs-in-the-second-quarter.html>
13. Davygora, O. (2024, March 13). The coronavirus pandemic has left most of the world on a downward trajectory, — WP. *UNIAN*. <https://www.unian.ua/world/pandemiya-koronavirusu-zalishila-bilshu-chastinu-svitu-na-nizhchiiy-trayektorii-rozvitku-wp-12572520.html>
[Давигора, О. (2024, Березень 13). Пандемія коронавірусу залишила більшу частину світу на нижчій траєкторії розвитку, — WP. *УНІАН*].
14. World Development Indicators. (2024). The World Bank databank. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>
15. COVID-19: Human development on course to decline this year for the first time since 1990. (2020, May 22). UNDP Ukraine. <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/vplyv-covid-19-indeks-lyudskoho-rozvytku-znyzhuyetsya-vpershe-z-1990-roku>
[Україна. Вплив COVID-19: Індекс людського розвитку знижується вперше з 1990 року (2020, Травень 22). UNDP].
16. Zandt, F. (2024, April 12). Which Countries Are Hitting the United Nations Development Aid Target? Statista. https://www.statista.com/chart/8958/oecd-countries-oda-to-gni/?utm_source=Statista+Newsletters&utm_campaign=c9f456cf43-All_InfographTicke

Стаття надійшла до редакції журналу 22.08.2024

Svitlana Sidenko, Dr. Sc. (Economics), Professor, Chief Researcher
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: sv_sidenko@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1405-4937

HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT UNDER GLOBAL INSTABILITY

In the conditions of globalization, increasing interaction and interdependence of countries lead to their mutual vulnerability, aggravate old problems and give rise to new threats, risks, contradictions and crises, thus generating global instability. These processes exert impact on the world economy, international relations and human development. Therefore, it is relevant to study the impact of these changes on human development under global instability. The research objective of this article is to analyse the influence of global processes, threats and risks on the development of human capital. The novelty of the research results consists in

disclosing the influence of global threats and risks on human capital development, with focus on environmental problems, pandemics, economic crises, increasing unevenness of socio-economic development of countries and regions of the world. The research relies on the methods of system analysis, scientific generalizations, cross-country comparisons, and economic and statistical analysis. The article reveals that the development of human society is affected by the global environmental problem associated with the change of the natural environment produced by human economic activity, which leads to the disruption of the structure and functioning of natural systems, the depletion of resources, and pollution of territories, all of these negatively affecting human development. The Covid-19 pandemic was a significant challenge for human society worldwide, which had a notable impact on economic and social development, caused a reduction in production and employment, a drop in incomes, and affected the state of health, thus determining a decline of the global Human Development Index — for the first time in 30 years of its existence. Economic crises, which are accompanied by economic recession, rising unemployment and prices, falling incomes and well-being, have a significant impact on human development, which reveals itself in the negative HDI changes in most countries. The uneven socio-economic development of countries and regions of the world has a negative impact on human development. It is manifested in the uneven distribution of resources and wealth, unequal access to education and profession, as well as in significant gaps in such important basic rights and opportunities as the right to life, freedom of choice, employment, etc. The solution of existing global problems and ensuring stability and development at the international level are to be attained within the framework of the global governance system, the core of which represent the UN and its institutions. This makes vital the development and reformation of global institutions to regulate international political, economic and social relations in accordance with the new conditions of human society development. The study of these issues is necessary to identify new global trends in the development of an effective development policy at the national and global level.

Keywords: human development, Human Development Index, environmental problems, pandemic, economic crises, increasing unevenness of socio-economic development of countries and regions of the world, global governance.